

ЯЧМІНЬ О. І.

викладач

ПВНЗ "Хмельницький економічний університет"

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ БАСЕЙНУ Р. СМОТРИЧ

Стаття полягає у дослідженні галузевої та просторової структури промисловості з позицій природокористування з комплексним застосуванням гуманістичного та екологічного підходів. Результати дослідження можна використовувати при плануванні розвитку господарського комплексу досліджуваної території. Промислове природокористування спрямоване на видобуток та переробку природних ресурсів. Його прямий техногенний вплив зорієнтований на геологічний компонент ландшафтів. Наслідки також суттєво проявляються у стані водного, повітряного компонентів, інші можуть повністю знищуватись.

Ключові слова: методологічний підхід, гуманістичний підхід, екологічний підхід, промислове, сільськогосподарське, лісгосподарське, рекреаційне та природоохоронне природокористування.

ЯЧМЕНЬ О. И.

преподаватель

ЧВУЗ "Хмельницкий экономический университет"

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ БАСЕЙНА Р. СМОТРИЧ

Статья заключается в исследовании отраслевой и пространственной структуры промышленности с позиций природопользования с комплексным применением гуманистического и экологического подходов. Материал статьи можно использовать при планировании развития хозяйственного комплекса исследуемой территории. Промышленное природопользование направлено на добычу и переработку природных ресурсов. Его прямое техногенное влияние ориентировано на геологический компонент ландшафтов. Последствия также существенно проявляются в состоянии водного, воздушного компонентов, другие могут полностью уничтожаться.

Ключевые слова: методологический подход, гуманистический подход, экологический подход, промышленное, сельскохозяйственное, лесохозяйственное, рекреационное и природоохранное природопользование.

YACHMIN O. I.

lecturer

PHEI "Khmelnyskyi Economical University"

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE RESEARCH OF INDUSTRIAL LAND USE OF SMOTRYCH RIVER POOL

The article is to study the sectoral and spatial structure of the industry from positions nature management with the use of complex ecological and humanistic approach and its material can be used in planning the development of industries complex in researched area. Industrial nature management aimed to the mining and processing of natural resources. Its direct technogenic influence focused on the geological component of landscapes. The consequences are also substantially manifested in the state of water, air components, others may be destroyed.

Keywords: methodological approach, the humanistic approach, environmental approach, industrial and agricultural forestry, recreational and conservation nature use.

---

irisha-rene@mail.ru

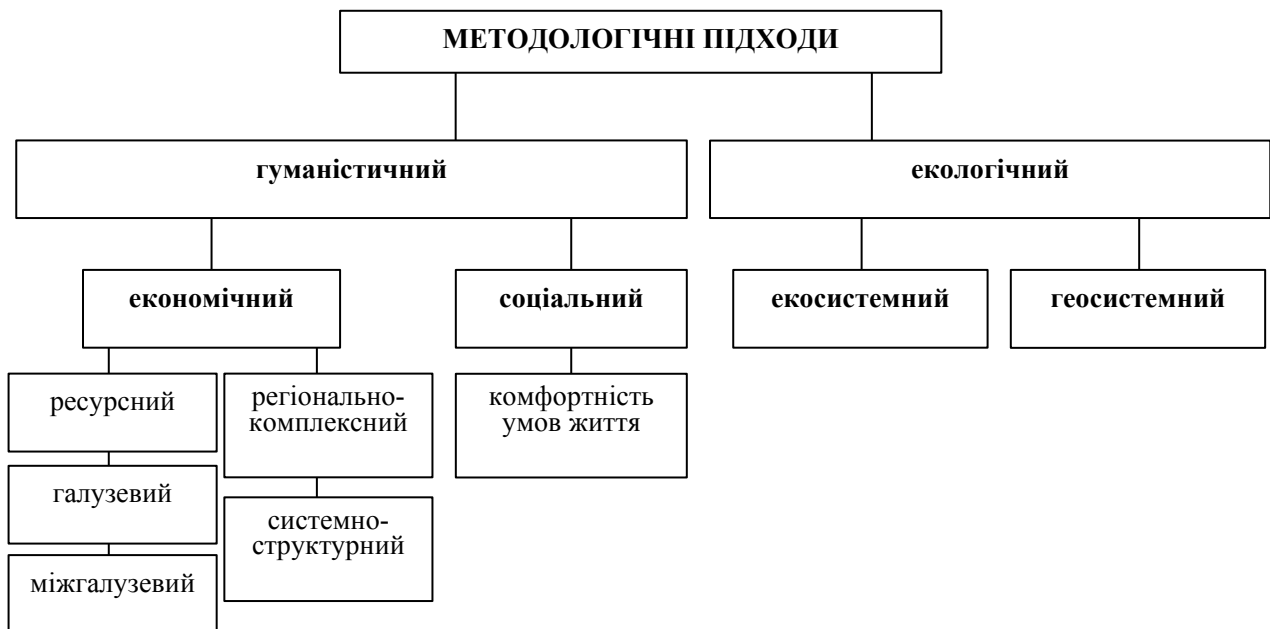

Постановка проблеми. Підхід до організації дослідження визначається його метою та методологічною основою. Мета дослідження передбачає оцінку стану сучасного промислового природокористування з позицій концепції збалансованого розвитку. Це дозволить визначити його ефективність та можливості оптимізації. Оскільки поняття «ефективність» може розглядатися з господарських та екосистемних позицій, що

знаходяться в частковій суперечності, то провідною у дослідженні буде неklasична методологія [1]. У її системі відповідно до мети чітко диференціюються два загальнонаукові підходи: гуманістичний та екологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних наукових дослідженнях широко застосовується таке явище, як підхід. Він показує, в якому напрямі потрібно спрямовувати дослідження, як, розпочинаючи науковий пошук, підійти до вивчення будь-якого процесу або явища. Саме прийнятий дослідником підхід визначає вибір конкретних методів вирішення проблеми, в тому числі розміщення продуктивних сил. Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження склали загально-теоретичні наукові праці, розробки провідних фахівців, вітчизняних вчених у галузі раціонального землекористування: Д.С. Добряк, В.С. Куйбіди, А.М. Третьак та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманістичний підхід розглядає регіональну систему промислового природокористування з позицій економічної та соціальної ефективності, кожна з яких передбачає конкретні наукові підходи. Економічний аспект включає ресурсний, галузевий, міжгалузевий, регіонально-комплексний та системно-структурний підходи [3].

Рис. 1. Методологічні підходи дослідження

Ресурсний підхід передбачає дослідження впливу ресурсного фактора на умови функціонування промислового природокористування та особливості використання сировини, дозволяє показати економічну ефективність та напрямки розвитку добувної промисловості, а також передбачити тривалість і інтенсивність функціонування ресурсно-орієнтованих промислових підприємств. Проблемним для підходу є оцінка ефективності форм промислового природокористування, які не залежать від природних ресурсів досліджуваного регіону.

Відповідно до галузевого підходу промислове природокористування розглядається як система галузей господарства зі своїми ресурсами та інфраструктурою.

В науковій літературі з проблем розміщення та ефективного функціонування різних галузей досліджуються численні чинники, що впливають на їхню територіальну організацію. При цьому найбільш скрупульозно аналізується вплив транспортного чинника. Подальшим ускладненням галузевого підходу був розгляд не одного, а кількох можливих пунктів виробництва аналогічних видів продукції, що характеризуються різними виробничими і транспортними витратами, а також введенням відповідних обмежень. Водночас галузевий підхід не завжди дає змогу достатньою мірою враховувати особливості міжгалузевих

зв'язків, які в сучасному суспільному виробництві набувають все більшого значення. Не можна, наприклад, розглядати структуру, спеціалізацію, розвиток і розміщення окремих галузей сільського господарства окремо від розвитку і розміщення певних галузей харчової промисловості. Неповне врахування міжгалузевих зв'язків призводить до помилок і небажаних трансформаційних процесів у розвитку і розміщенні цих галузей [2].

Міжгалузевий підхід, або аналіз розвитку і розміщення сукупності галузей, що тісно взаємодіють (за сировинними, проміжними та кінцевими продуктами, технологічними та іншими ознаками), є дещо менш розробленим порівняно з галузевим.

У суспільному господарстві порівняно небагато галузей, міжгалузевих сукупностей, інших комплексів (наприклад, паливно-енергетичний, агропромисловий, лісопромисловий, туристично-рекреаційний), що тісно взаємодіють. Міжгалузевий підхід у дослідженні розвитку і розміщенні форм промислового природокористування дає змогу розкрити особливості залежності територіальної організації промисловості від розвитку і розміщення ряду інших безпосередньо пов'язаних з ним галузей (рекреаційна, транспортна, сільського і водного господарства, а також природоохоронного природокористування).

Регіонально-комплексний підхід зосереджує увагу на вивченні специфічного для цього регіону просторового поєднання продуктивних сил, враховує те, що відрізняє один район від іншого. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил зумовлені тим, що об'єктивно існують відмінності в людській життєдіяльності навіть в межах однієї країни – в господарстві, в рівнях життя, в суспільно-політичному устрої, в культурі [4].

Регіональний підхід у дослідженні промислового природокористування зосереджує увагу на вивченні специфічного для цього регіону просторового поєднання промислових об'єктів, враховує те, що відрізняє один район від іншого.

Системно-структурний підхід у широкому розумінні передбачає аналіз складних об'єктів. Наприклад, міжгалузеві комплекси, економічні райони аналізуються, з одного боку, як складні, динамічні, відносно автономні, цілісні утворення, а з іншого – як невід'ємні елементи (частини) багаторівневих територіальних суспільних систем.

Системно-структурний підхід пов'язаний з необхідністю дослідження розміщення продуктивних сил на всіх територіальних рівнях, аналізу відносин і різноманітних зв'язків, які інтегрують окремі компоненти продуктивних сил в єдине ціле, а також поєднують їх з іншими територіальними системами вищого або нижчого рівня.

Соціальний аспект гуманістичного підходу передбачає оцінку комфортності умов життя населення досліджуваного регіону в умовах функціонування системи промислового природокористування. Він включає економічний рівень життя населення, забезпеченість населення основними видами послуг, естетичну привабливість ландшафтів території та психологічний і фізіологічний стан здоров'я населення.

Економічний рівень життя має пряму залежність від промисловості, коли підприємства виступають основними джерелами заробітків для місцевого населення. У випадку досліджуваного регіону така залежність має виражені регіональні особливості.

Забезпеченість населення основними видами послуг залежно від функціонування промислових форм природокористування виявляється в економічній ефективності виробництва та орієнтуванні його на тривале функціонування на базі місцевих трудових ресурсів. З економічних позицій вказана складова розглядається як третинна інфраструктура.

Естетична привабливість ландшафтів визначає психологічний стан населення та умови організації відпочинку. Зазвичай промислове природокористування є основним фактором погіршення естетичної привабливості ландшафтів.

Фізіологічний стан здоров'я населення залежно від структури промислового природокористування визначається його впливом на стан основних складових ландшафту. Вказаний аспект соціального підходу в дослідженні тісно переплітається з екологічним підходом.

Екологічний підхід розкриває процеси взаємодії територіальних соціально-економічних систем і навколишнього природного середовища з позицій необхідності досягнення

динамічної рівноваги між людиною, її діяльністю і природою [3]. В структурі екологічного підходу виокремлюють два основних підходи нижчого порядку: екосистемний та геосистемний.

Екосистемний підхід передбачає визначення в межах досліджуваної геопросторової цілісності (системи) господаря та середовища його існування. Традиційно господарем визначається людина (населення), а середовищем – природні та антропогенно-модифіковані компоненти ландшафтів. На сучасному етапі значна увага приділяється питанням завдання шкоди навколишньому середовищу, що виникає в результаті неконтрольованої або необґрунтовано обтяжливої для природних ландшафтів антропогенної діяльності (організації системи природокористування). Для її контролю з метою збереження екологічної рівноваги використовують інструментарій візитного менеджменту. Його основу визначають нормативи навантаження на різноманітні природні, а також антропогенні комплекси в умовах функціонування системи природокористування. Цей підхід створює уявлення про екологічний стан району залежно від умов життя і діяльності людини.

Геосистемний підхід передбачає рівність усіх ландшафтних компонентів, у тому числі і людини. При цьому екологічну оцінку здійснюють не з позиції комфортності умов існування людини, а виходячи з природного потенціалу (зокрема відтворювального) кожного компоненту. Для зручності дослідження геосистему розглядають як інтегративну систему «людина – природа», коли система природокористування є двостороннім засобом взаємовпливу.

Природокористування відображається на різних ієрархічних рівнях та у різних суспільних формах. Складність системи віддзеркалює її поліструктурність. Залежно від технології впливу (сфери господарської діяльності) розрізняють промислове, селітєбне, сільськогосподарське, лісогосподарське, рекреаційне та природоохоронне природокористування. Вказані напрямки природокористування розрізняються глибиною перетворювальної здатності окремих компонентів геосистем (а отже і природних геосистем у цілому) та можливістю їх подальшого самовідтворення. Вони утворюють функціональну структуру. Крім того вплив природокористування по різному проявляється в межах окремих компонентів геосфери. Це пояснюється різною ресурсною ємністю компонентів та специфікою антропогенного впливу на них. За такого підходу можна виділяти компонентну структуру природокористування, яка проявляється в землекористуванні, водокористуванні, біокористуванні, повітрокористуванні, та надрокористуванні.

Структура землекористування певної території відображає основні просторові форми природокористування та їх співвідношення. Вона демонструє глибину трансформацій компонентів геосистем, обумовлених антропогенним впливом. Функціонування промислових форм землекористування пов'язане передусім з геоморфологічними та гідрогеологічними умовами регіону, при цьому воно мало залежить від кліматичних умов, зумовлює глибокий (часто докорінний) перетворювальний антропогенний вплив на компоненти геосистем:

- порушення та зміна літологічного складу гірських порід внаслідок шахтних і кар'єрних виробок, а також діяльності глибоких свердловин;
- знищення ґрунтового покриву відкритим (кар'єрним) видобутком корисних копалин;
- зміна хімічного складу повітря приземних шарів атмосфери та окремих водойм чи їх ярусів, шляхом надмірних викидів пилу, аерозолів, стійких до розчинення, або хімічно активних речовин, що продукуються промисловими об'єктами [5].

Промислові форми землекористування мають високу здатність до антропогенного перетворювання навколишнього середовища і формування техногенних ландшафтів, які не здатні самостійно ренатуралізуватися до вихідного стану. Однак, на відміну від сільськогосподарських видів природокористування вони мають значно менше (локальне) територіальне поширення [6].

Основними формами промислового землекористування є гірничі розробки, основна промислова забудова, промислові комунікації та відвали.

Гірничі розробки – форми землекористування, в межах яких здійснюється видобуток мінеральної сировини із геологічного компонента. Залежно від технологічних особливостей вони поділяються на відкриті та підземні. Відкриті розробки представлені передусім кар'єрами. До підземних належать штольні, шахти, свердловини [3].

Основна промислова забудова – це землі, зайняті приміщеннями підприємств, де функціонують технологічні процеси виробництва. Вона за екологічно-дестабілізуючим рівнем промислового впливу прирівнюється до гірничих розробок. Відмінністю зазвичай є краще збереження геологічного компоненту. Промислові комунікації включають мережу шляхів сполучень та вторинну промислову забудову.

Структура землекористування демонструє прямий вплив системи природокористування на землю. Показниками ступеня її збалансованості виступають:

- співвідношення екологічно-стабілізуючих та екологічно-дестабілізуючих форм землекористування;
- коефіцієнт антропогенного перетворення природних ландшафтів;
- збіднення ландшафтного різноманіття та втрата біопродуктивності;
- рівень прояву деструктивних процесів та явищ;
- забруднення компонентів геосистем [7]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Система проаналізованих понять дозволяє розглядати предмет дослідження в логічній узгодженості з сучасними географічними підходами та забезпечує об'єктивність одержаних результатів. Усі вказані методи застосовувалися системно і проявилися у конкретних методиках, які були спрямовані на розв'язання поставлених завдань на різних етапах дослідження.

Врахування вказаних підходів дозволить здійснити максимально об'єктивну та багатосторонню оцінку ефективності системи промислового землекористування, окреслити основні її сучасні недоліки та визначити умови збалансованого розвитку.

Список використаних джерел

1. Пашенко В.М. Землезнання. Методологія природничо-географічних наук / В.М. Пашенко – К., 2000. – С. 115–155.
  2. Бент О.Й. Екологічний ризик використання надр в Україні / О.Й. Бент, В.П. Іванчиков // Актуальні проблеми екології України. – К. : АТ «Надра», 1997. – С. 3–4.
  3. Воропай Л.И. Эрозионные процессы на среднем Приднестровье / Л.И. Воропай, Н.А. Куница // Вестник Москов. ун-та, серия V. География. – 1965. – № 5.
  4. Геренчук К.І. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів / К.І. Геренчук, М.М. Койнов, П.М. Цись. – Львів : Видавництво ЛУ, 1964. – 222 с.
  5. Бадрак О. Еколого-економічна ефективність природного відтворення техногенно порушених ландшафтів / О. Бадрак // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 71–76.
  6. Анучин В.А. Основы природопользования: теоретический аспект / В.А. Анучин. – М. : Мысль, 1978. – 293 с.
  7. Галицкий В.И. Оптимизация природной среды. / В.И. Галицкий. – К. : Наук. думка, 1989. – 170 с.
-